

Σημείωμα για τὴν ἀπόδοση τῶν ὄρων

Ἄν ἡ ἀπόδοση τῆς ὀρολογίας μιᾶς γλώσσας σὲ μιὰν ἄλλη ἀποτελεῖ συχνὰ ἓνα δύσκολο πρόβλημα, τὸ πρόβλημα αὐτὸ γίνεται δυσκολότερο ὅταν πρόκειται γιὰ ὄρους ποὺ ἀναφέρονται στοὺς θεσμοὺς καὶ ἰδιαίτερα στοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς. Μέσα σὲ μιὰ μακρόχρονη κίνηση, οἱ ἱστορικές, κοινωνικές, πολιτισμικές καὶ πολιτικές ἀλλαγές προσδίδουν νέες ἢ διαφορετικές σημασίες στὶς σχετικές λέξεις καὶ τὰ παράγωγά τους, ἢ ἀποδυναμώνουν καὶ ἐξαλείφουν ὀρισμένες ἀπὸ τὶς πρῶτες τους σημασίες. Ὅμως οἱ ἐσωτερικές αὐτὲς διεργασίες μιᾶς γλώσσας, ἐνῶ μποροῦν νὰ ἐπηρεάσουν, μέσω τῶν πολιτισμικῶν ἐπαφῶν, καὶ κυρίως μέσω τῆς μετάφρασης ἢ τῆς ἄμεσης μεταφορᾶς, τὸ λεξιλόγιο μιᾶς ἄλλης γλώσσας (ὅπως, παλιά, τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά ἐπηρέασαν τὰ λατινικά καί, σήμερα, οἱ εὐρωπαϊκὲς γλώσσες ἐπηρεάζουν τὰ νέα ἑλληνικά), δὲν ἐκφράζονται πάντα μὲ τὶς ἴδιες λεκτικὲς ἀντιστοιχίες στὴν ἄλλη γλώσσα. Γι' αὐτὸ καὶ τέτοιες λέξεις ἀποδίδονται πολλὰς φορές μὲ διαφορετικὸ κατὰ τὴν περίσταση τρόπο, ἀκόμα καὶ σὲ γλώσσες ποὺ προέρχονται ἢ ποὺ ἔχουν ὑποστῆ ἰσχυρὴ ἐπίδραση ἀπὸ τὴν ἀρχική.

Ἐνα παράδειγμα ἀπὸ τὰ κείμενα ποὺ ἀκολουθοῦν: Καθὼς ξέρουμε, ἡ λατινικὴ λέξις *respublica* ἔχει πάρει στὰ γαλλικὰ καὶ στὰ ἀγγλικά τὴ μορφή *république* καὶ *republic*. Ἀλλὰ οἱ ὄροι αὐτοὶ δὲν ἀποδίδουν ὅλες τὶς σημασίες τοῦ λατινικοῦ. Ἐτσι ὁ ὄρος *respublica*, μὲ τὴν ἔννοια ποὺ τὸν χρησιμοποιοῦ ὁ Spinoza στὸν *Tractatus politicus*, ἀποδίδεται ἀγγλικά ὡς *Affairs of State* (βλ. *The Chief Works of Ben. Spinoza*, N.Y., Dover Publications, 1951, μετ. R.M.M. Elwes), καὶ γαλλικά ὡς *chose publique* (βλ. Spinoza, *Oeuvres*, 4, Παρίσι, Garnier-Flammarion, 1966, μετ. Ch. Appuhn) ἢ ἀκόμα ὡς *communauté publique* (βλ. Spinoza, *Oeuvres complètes*, Παρίσι, Pléiade 1954, μετ. Madeleine Francès). Στὰ ἑλληνικά, ἡ ἀπόδοση αὐτοῦ τοῦ ὄρου εἶναι βέβαια ποικιλότερη: «δημόσια πράγματα, δημόσιες ὑποθέσεις, διοίκηση», «τὸ κοινόν, τὸ δημόσιο», «πολιτεία, πόλη», «δημοκρατία, δημοκρατικὴ πολιτεία». Ἐτσι, τὸ *respublica* τοῦ Spinoza ἀποδίδεται πρὸ κάτω ὡς *δημόσια πράγματα* καὶ τὸ *république* τοῦ J.J. Rousseau ὡς *πολιτεία*.

Ὅμως οἱ δυσχέρειες γίνονται ἀκόμα μεγαλύτερες ὅταν πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν ὄροι γιὰ τοὺς ὁποίους, στὴ γλώσσα ποὺ μιᾶς ἐνδιαφέρει, δὲν ὑπάρχουν ἀντίστοιχοι, διότι στὸ ἱστορικὸ καὶ πολιτισμικὸ πεδίο τῆς δὲν ὑπάρχουν ἢ δὲν ἔχουν διαμορφωθεῖ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο οἱ θεσμοὶ καὶ οἱ σχετικὲς συμπεριφορὲς καὶ νοοτροπίες ποὺ ἐκφράζονται μὲ τοὺς ὄρους αὐτοῦς. Καὶ αὐ-

τὸ συμβαίνει ἐδῶ μὲ τὴ λατινικὴ λέξις *auctoritas*, ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχονται ἡ ἰταλικὴ *autorità*, ἡ γαλλικὴ *autorité*, ἡ ἀγγλικὴ *authority* κτλ. Γιὰ τὴ δυσκολία ἢ μᾶλλον τὴν ἀδυναμία ἀπόδοσης τοῦ ὅρου αὐτοῦ στὰ ἑλληνικὰ ἔχουμε πολὺ παλιὰς μαρτυρίες. Ἦδη στὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰῶνα μ.Χ. ὁ ἱστορικὸς Δίων ὁ Κάσσιος παρατηρεῖ ὅτι «ἑλληνίσαι αὐτὸ καθάπαξ ἀδύνατον ἐστὶ». Κι ἀκόμη τὸν περασμένο αἰῶνα, στὴν ἐμπλουτισμένη ἀπὸ τὸν Στέφανο Κουμανούδη ἐκδόση τοῦ Λατινο-ελληνικοῦ λεξικοῦ τοῦ Οὐλερίχου, στὴ λέξις *auctor* (ἀπ' ὅπου *autore*, *auteur*, *author* κτλ.) σημειώνεται: «ἡ λέξις τῶν Ρωμαϊκοτάτων καὶ δυσσαποδότων, ὡς καὶ ἡ *auctoritas*». Ἔτσι ὁ Δίων ὁ Κάσσιος μεταφέρει τὸν ὅρο *auctoritas* αὐτούσιο στὰ ἑλληνικὰ ὡς *ἀουκτώριτας*. Συνηθέστερα ὅμως τὸ *auctoritas* ἀποδίδεται μὲ τὴ λέξις *ἐξουσία*. Καὶ ἀντίστροφα, ἡ λέξις *ἐξουσία* μεταφράζεται στὰ λατινικὰ καὶ ἀπὸ κεῖ στὶς εὐρωπαϊκὰς γλῶσσες ὡς *auctoritas* κτλ. (βλ. π.χ. *Ματθ.* 7, 29, *Πρὸς Ρωμαίους* 13.13).

Ἡ ἀπόδοση στὰ ἑλληνικὰ τῶν διαφόρων μορφῶν ποὺ ὁ ὅρος *auctoritas* πῆρε στὶς σύγχρονες εὐρωπαϊκὰς γλῶσσες, μὲ τὸν ὅρο *ἐξουσία*, ἀποτελεῖ ὡς σήμερα τὸν κανόνα. Ὡστόσο ὁ ὅρος *ἐξουσία* ἀντιστοιχεῖ κυρίως στὸν λατινικὸ *potestas*, ποὺ παράγεται ἀπὸ τὸ ρῆμα *possum*, ρῆμα ποὺ παράγεται ἀπὸ τὸ *potis sum* «εἶμαι ἰσχυρὸς», καὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχονται τὸ ἰταλικὸ *potere*, τὸ γαλλικὸ *puvoir*, τὸ ἀγγλικὸ *power*, κτλ. Καὶ ἴσως ἐδῶ θὰ εἶχε ἐνδιαφέρον νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι τὸ λατινικὸ *potis* προέρχεται ἀπὸ τὸ ἰνδο-ευρωπαϊκὸ θέμα **pot(i)-* «κύριος, ἰσχυρὸς», ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐπίσης προέρχονται τὰ ἑλληνικὰ *πόσις* («σύζυγος») καὶ *δεσπότης*. (Καὶ γιὰ τὰ ἐπιμέρους θέματα καὶ γιὰ τὸ συνολικὸ πρόβλημα, βλ. Emile Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, t. 1, 2, Παρίσι, Les Editions de Minuit, 1969.)

Παρά τὸ ὅτι ἡ λέξις *ἐξουσία* μπορεῖ ὡς ἓνα σημεῖο νὰ καλύπτει τὸν ὅρο *auctoritas*, οἱ ἐννοιολογικὲς διαφορὲς μεταξὺ τοῦ ὅρου αὐτοῦ καὶ τοῦ ὅρου *potestas* (ὅπως καὶ μεταξὺ τῶν ἀντίστοιχων νεώτερων μορφῶν τους) εἶναι τέτοιες — ὅπως ἄλλωστε ἐπισημαίνεται ἢ ἀναλύεται στὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ παρακάτω κείμενα — ὥστε ἡ ἐξακολουθία τῆς χρήσης τῆς λέξεως *ἐξουσία* γιὰ τὴν ἀπόδοση καὶ τῶν δύο ξένων ὀρων δημιουργεῖ συγχύσεις.

Ὅμως ποιὲς ἑλληνικὲς λέξεις θὰ μπορούσαν καλύτερα νὰ ἀποδώσουν τὰ *auctor*, *auctoritas*, κτλ.; Τὸ λατινικὸ *auctor* παράγεται ἀπὸ τὸ ρῆμα *augeo*, στὸ ὁποῖο ἀντιστοιχεῖ τὸ ἑλληνικὸ ρῆμα *αὐξάνω*. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ ρήματα ἔχουν ἓνα κοινὸ ἰνδο-ευρωπαϊκὸ θέμα μὲ τὴν ἴδια σημασία. Ἀλλά, καθὼς παρατηρεῖ ὁ E. Benveniste, τὸ *augeo*, στὶς ἀρχαιότερες χρήσεις του, δὲν δήλωνε τὸ γεγονὸς τῆς αὐξησης ἑνὸς πράγματος ποὺ ἤδη ὑπάρχει, ἀλλὰ τὴν πρωταρχικὴν πράξιν τῆς δημιουργίας, πράξιν ποὺ ἦταν προνόμιον τῶν θεῶν ἢ τῶν φυσικῶν δυνάμεων. Αὐτὴ τὴ σημασία κρατᾷ καὶ διευρύνει τὸ οὐσιαστικὸ ἐνεργείας *auctor*, ποὺ σημαίνει αὐτὸν ποὺ διενεργεῖ μιὰ πράξιν γιὰ πρώτη φορά, ποὺ πράττει ὠφέλιμα, ποὺ ἰδρύει, ποὺ ἐγγυᾶται, καὶ, τέλος, τὸν πρωτουργό, τὸν αὐτουργό. Ἔτσι καὶ τὸ ἀφηρημένον *auctoritas* παίρνει

τὴ σημασία τῆς πράξης ποὺ παράγει γεγονότα, ἢ τὴν ιδιότητα ἐκείνων ποὺ μποροῦν νὰ ἐνεργοῦν μ' αὐτὸν τὸν τρόπο (καὶ ποὺ πιά εἶναι οἱ ἄρχοντες ἢ ὀρισμένοι ἄνθρωποι μὲ ἰδιαίτερο κύρος), ἢ τὴν ἐγκυρότητα μιᾶς μαρτυρίας, ἢ τὴν ἱκανότητα ἀνάληψης πρωτοβουλίας, κτλ.

Ἐκ τῆς ἄλλης μεριᾶς, μέσα στὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ θεσμικὸ καὶ πολιτισμικὸ πλαίσιο, δὲν δημιουργήθηκαν ἀντίστοιχα πρὸς τὰ *auctor* καὶ *auctoritas* παράγωγα τοῦ ρήματος *αὐξάνω*. Ὅμως στὰ ἑλληνικὰ ὑπάρχουν οἱ λέξεις *αὐθέντης* καὶ *αὐθεντία* ποὺ, ἐνῶ παράγονται ἀπὸ ἓνα ἄλλο ρῆμα, ἔφτασαν σχεδὸν νὰ συνταυτιστοῦν σημασιολογικὰ μὲ τὰ *auctor*, *auctoritas* κτλ. (βλ. Liddell-Scott, *A Greek-English Lexicon*, Δ. Δημητράκου, *Μέγα Λεξικὸν Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, Ἐμμ. Κριαρᾶ, *Λεξικὸν τῆς Μέσης Ἑλληνικῆς δημοσίων γραμματείας*). Τὸ πρόβλημα τῆς ἐτυμολογίας αὐτῶν τῶν λέξεων εἶναι ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ σημειώματος τούτου καί, πολὺ περισσότερο, τῆς ἀρμοδιότητάς μου. Ἀξίζει ὅμως νὰ ἐπισημανθεῖ ἐδῶ κάτι ἄλλο: ἡ ἐπίδραση ποὺ ἄσκησαν οἱ πολιτικὲς καὶ πολιτισμικὲς συνθῆκες στὴ διαμόρφωση αὐτῶν τῶν λέξεων καὶ τῶν σημασιῶν τους. Ἔτσι, ἐνῶ οἱ ἀρχαῖες σημασίαι τοῦ *αὐθέντης* εἶναι «αὐτὸς ποὺ ἐκτελεῖ κάτι μὲ τὰ χέρια του», «ὁ φονιάς», «ὁ αὐτόχειρας», ἢ «ὁ ἀπόλυτος κύριος», ἡ σημασία «αἷτιος κάποιου πράγματος, πρωτουργὸς μιᾶς πράξης», ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴ βασικὴ σημασία τοῦ λατινικοῦ *auctor*, ἐμφανίζεται στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ἀκόμη περισσότερο, ὁ ὅρος *αὐθεντία* πρωτοεμφανίζεται ὅταν πιά ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία ἔχει ἐμπεδωθεῖ στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἑλληνιστικὴ Ἀνατολή· ἀπὸ κεῖ κι ἔπειτα, καὶ κυρίως στοὺς πρώτους μεταχριστιανικοὺς αἰῶνες, ἀποκτᾶ τὶς σημασίαις ποὺ σχετίζονται μὲ τοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς («ἐξουσιαστικὴ ιδιότητα», «κατ' ἐξουσιοδότηση ἀσκούμενη ἀρχή», «διαταγή, προσταγή», «ιδιότητα ἢ ἀξίωμα τοῦ ἀρχοντα», κτλ.) καὶ ποὺ τὸν κάνουν νὰ ἀντιστοιχεῖ στὸ λατινικὸ ὄρο *auctoritas*.

Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ ὅροι αὐτοὶ παρουσιάζουν σήμερα ὀρισμένα μειονεκτήματα: τὸ *αὐθέντης* ταυτίζεται μὲ τὸ δημοτικὸ *ἀφέντης*, ἐνῶ οἱ σημασίαις τοῦ *αὐθεντία* ποὺ ἀναφέρονται στοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς καὶ συμπεριφορές, ἔχουν σχεδὸν ἐκλείψει, καὶ στὴν καθημερινὴ γλώσσα ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται μόνο μὲ τὴν σημασία «ἀναμφισβήτητο κύρος, ἐπιρροή». Ἀκόμη, τὸ ἐπίθετο *αὐθεντικὸς* δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδώσει τὰ ξένα ἐπίθετα *autoritario*, *autoritaire*, *authoritarian* κτλ., γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχει καθιερωθεῖ νὰ χρησιμοποιεῖται τὸ ἐπίθετο *αὐταρχικὸς*. Νομίζω, ὡστόσο, πὼς μὲ τὴν χρῆση τὰ μειονεκτήματα αὐτὰ μποροῦν νὰ παραμεριστοῦν.

Τίτος Πατρίκιος